

ПРАВОСЛАВНИ ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ И МОДЕРНА

Верски фундаментализам је појам којим означавамо један актуелни и друштвено негативан феномен. То је *тамна страна религија*¹ и мало би ко својеволјно пристао да буде назван верским фундаменталистом. У нашој се средини он, углавном, повезује са исламом који се доживљава као борбена религија, а сами муслимани као они који се непрестано налазе у "светом" рату против хришћана. Са друге стране овај се појам ретко повезује са хришћанством, а готово уопште не са Православљем. Па ипак... Поједини догађаји, с времена на време, и не тако ретко у последње време, у жижу јавности доведу различите, мање или више, екстремне десничарске покрете и удружења која због свога екстремизма многима изгледају застрашујуће. Могуће је, исто тако, приметити да су чланови тих група и удружења углавном млади људи. У њиховим програмима, даље, читамо и препознајемо трагове различитих идеологија 20. века за које смо мислили да представљају давну прошлост - од прикривеног до потпуно јасно израженог расизма, фашизма, екстремног национализма, а сви до једног као основну идеологију имају Православље, које су по сваку цену спремни да бране (пошто је аксиом да је Православље увек угрожено) и које им служи као оружје у борби против свих *зала* данашњице: демократије, људских права, глобализације, плурализма итд. Пошто се ретко ко од хришћана јавно ограђује од оваквих употреба или злоупотреба вере, може се стећи утисак да ми, православни, своју веру доживљавамо управо овако, а и онако како се, опет стереотипно, она представља у јавности – као конзервативна, антимодерна, а надасве антизападна, те је тако и сасвим разумљива њена повезаност са екстремном политичком десницом. У програму једног од тих покрета читамо следећа начела : *верујемо у биолошку неједнакост, како међу појединцима, тако и међу расама.* Затим, мало даље *национална држава стоји уз националну цркву.* Како је могуће помирити расизам и Православље то вероватно само припадници овог покрета знају.

Наша је жеља да овим излагањем покушамо да укажемо на опасности које се крију иза ћутања и недостатка озбиљног теолошког разматрања оваквих феномена који, свакако, имају карактеристике фундаментализма. Њих треба ставити у одређени и одговарајући оквир. Нити их преценити, јер је у свим религијама мали проценат људи које је могуће сврстати у верске фундаменталисте а претерана пажња јавности би им дала осећај лажне снаге, али их, свакако, не треба ни потценити, јер управо

---

¹ Клаус Кинцлер, *Верски фундаментализам*, Клио 2002., стр. 14

агресивношћу они заиста могу да нанесу одређену друштвену штету. Догађаји од 11. септембра недвосмислено потврђују какве трагичне размере може да узме покушај фундаменталиста да себе, насилно, доведу у центар збивања. Са становишта друштвене сигурности је потпуно погрешна тактика потискивања, маргинализовања и ниподаштавања религијског феномена јер се он може на еруптиван начин вратити кад се, и како се то најмање очекује. Разлог је врло једноставан – неки религиозни људи свих религија и конфесија су спремни да дају сопствени живот али и друге да униште уколико, из неког разлога, буду убеђени или их неко убеди, да им је вера угрожена. Верски фундаментализам тако, за почетак, можемо окарактерисати као ратоборни облик побожности, као *верску традицију у стању рата*², и чији поборници сматрају да се боре за опстанак у једном непријатељском окружењу³. То је одређено схватање религије које мобилише и групише људе против некога или нечега, а не за некога или нешто. Такво схватање и такви људи поистовећују зло са нечим конкретним, опипљивим против чега се вреди борити и где сама та борба постаје знак спасења, а уништење тог *објекта* ће произвести спасење⁴. Иако би и са становишта друштвене сигурности било занимљиво анализирати феномен фундаментализма, он нас, преваходно, интересује у својој теолошкој димензији и могућој повезаности са Православљем. На овај начин долазимо до читавог низа питања о природи и узроцима настанка верског фундаментализма. Кренимо од две несумњиве чињенице :

1. Фундаментализам смо означили као *мрачну страну* сваке религије. Нетачан је, дакле, утисак да је верски фундаментализам искључиво карактеристика ислама. Свуда где се одређене верске истине схватају у апсолутном смислу могућа је појава верског фундаментализма.
2. Иако се чини да верски фундаментализам, као сенка, прати кроз целу историју велике светске религије, није тако. Верски фундаментализам је појава 20. века и нераскидиво је повезан са савременим друштвом тј. са Модерном и без ње и мимо ње није схватљив.

Његова кратка историја би била следећа : рођен је у Америци, међу америчким протестантима, углавном баптистима и презвитеријанцима. Они су 1919. год. основали Светску асоцијацију хришћана фундаменталиста (World's Christian Fundamentals Association) и они су били једини који су себе називали фундаменталистима, те зато од

---

² Anthony Giddens, *Runaway World*, грчки превод, Μεταχρησ, Αθήνα 2002., стр. 92

³ Армстронг 337

⁴ упореди А. Шмеман, *Дневник*, Епархија ЗХиП Београд, Требиње 2007., стр. 312-313

њих и почињемо анализу проблема. Основни циљ ове асоцијације је била борба против модерне науке на основу фундамената или фундаменталних чињеница које су пронашли у буквалном и дословном тумачењу Светог Писма. Нарочито су непријатељски били расположени према Дарвиновој теорији еволуције истичући као супротност сопственој, креационистичкој теорији. Највећи удар овај покрет доживљава после тзв. *мајмунског процеса* 1927. у Дејтону где се питање Дарвина нашло на суду и када су фундаменталисти изгубили тај спор, а у јавности окарактерисани као назадни. Од тог времена покрет добија негативни предзнак. Поновно оживљавање покрет је доживео педесетих година са Били Грејемом и његовом *електронском црквом*, а најновији узлет се десио осамдесетих година, повезивањем са политиком и то са републиканском администрацијом Роналда Регана. Из ових неколико основних историјских чињеница о америчком фундаментализму можемо извући одређене закључке који су карактеристика свих фундаменталистичких покрета. Први је повезаност са политиком, а други антимодернизам. Та два аспекта надопуњују један други и могу се идентификовати код свих фундаменталистичких покрета и група.

Класичан пример повезаности верског фундаментализма и политике је случај политичког ислама и његових присталица које називамо исламистима, за разлику од осталих, обичних верника муслимана. Велика је грешка која се не тако ретко чини, да све муслимане третирамо као верске фундаменталисте. То нити је истина о муслиманима, а исто тако не важи ни за припаднике било које светске религије. Увек је неопходно правити разлику између верника са фундаменталистичким схватањима у било којој религији, од обичних верника. Основне ставове исламиста би могли да изразимо на следећи начин :

1. чврста веза између религије и политике каква је постојала у премодерним друштвима, а која се темељи на космичкој Божијој моћи. Цео свет треба да буде *држава Божија* заснована на *светом, божијем закону*, на шеријатском закону.

2. супротстављање идеји националне државе јер њу доживљавају као главну тековину модерног, секуларизованог, западног друштва, те стога и као препреку држави Алаха и ширењу ислама. Овај став је вредан пажње и додатне анализе јер је најновијег датума. Наиме, исламске земље су, у већини, почетком 20. века прихватиле идеју националне државе јер су кроз њено стварање виделе могућност еманципације и ослобођења од колонијализма. Али те су идеје доживеле крах и нису испуниле задатак. Нарочито се то осетило после пораза и понижења у шестодневном рату када на ред и долази ислам као идеологија којом се треба супротставити, пре свега, Западу од кога

долазе само понижења. Супротстављање је апсолутно, свему што Запад симболизује – демократији, модерној науци, па између осталог и хришћанству. Тако се на рушевинама националне идеологије и биполарног света јавља се политички ислам, који од осамдесетих година и Хомеинијеве револуције у Ирану, игра запажену улогу у светској политици. Овде можемо да направимо паралелу са нашом екстремном десницом. И она настаје после слома комунистичке и националистичке идеологије, и као што исламисти злоупотребљавају ислам зарад остварења својих политичких циљева, тако и ова удружења и покрети злоупотребљавају Православље и његове симболе, попут крста или икона, опет зарад остварења политичких циљева. Користећи Православље као идеологију покушавају да створе својеврсно политичко православље које личи на политички ислам по својим циљевима. Политички ислам није покрет који у основи има повратак религији, а ни политичко православље не доприноси духовној, православној, хришћанској обнови нашег народа, напротив. Дистанцирање хришћана појединаца, али и институционалне Цркве у овом случају је, најпросто, императив јер се ради о дистанцирању, не од вере, већ од једне екстремне, можда, попут исламиста, у једном моменту и деструктивне, анахроне политичке опције.

3. антимодернизам и супротстављање модерној науци. Као што смо већ нагласили, ово је једна од основних карактеристика свих верских фундаментализама и о томе ћемо више говорити у наставку, а на овом месту желимо на кажемо да је исламски, као и сваки други фундаментализам, селективно против модерне науке. Он је пориче али истовремено и користи њена достигнућа. Ради се о врло чудној симбиози највећег могућег конзерватизма и антимодернистичког фундаментализма али уз истовремену примену појединих најсавременијих технолошких средстава и модерних медија, попут интернета или *електронске цркве*⁵, нпр.

Тип верског фундаментализма који срећемо код америчких протестаната и код исламиста има, као што смо видели, много везе са политиком. У суштини ради се о политичком програму под религијским плаштом. Његови поборници се понашају као политички активисти који сматрају да имају одговоре на сва животна и друштвена питања и проблеме. Поред овог политичког фундаментализма, постоји и традиционализам, који Клаус Кинцлер сматра варијантом верског фундаментализма али, углавном, без политичке обојености. Њега срећемо у Римокатоличкој цркви и по својим карактеристикама је теолошки за нас врло интересантан.

---

⁵ упореди К. Кинцлер, исто, стр. 28

На појаву и развој модерног света и друштва Римокатоличка црква је реаговала веома бурно и током 19. и у првој половини 20. века се налазила у константном сукобу са Модерном. Та тзв. модернистичка криза је имала у поменутом периоду неколико врхунаца. Прва модернистичка криза настала је средином 19. века у време Пиа IX који је донео тзв. Силабус који садржи дугу листу заблуда тадашњег времена. Тачније, жигосао је 80 заблуда тадашњег друштва од погрешних философија и идеологија до друштвених поредака. Код ове прве кризе се ради о *суштинском неслагању око политичког, друштвеног и духовноисторијског права Католичке цркве у модерно устројеном свету*⁶. Друга велика криза дошла је са Пиом X чије су посланице утврдиле интегралистички и антимодернистички правац Римокатоличке цркве који је кулминирао 1910 тзв. антимодернистичком заклетвом коју је морао да положи сав клир Римокатоличке цркве. Реч је о исповедању вере која се супротставља разним већ осуђеним облицима модернизма, који се доживљава као сума свих јереси. Циљ је био да се међу клиром раскринкају криптомодернисти⁷. Пие X је био уверен да је религија била и да мора остати темељ друштвеног поретка и да постоји само један друштвени идеал кадар да, као и до сада, разрешава све друштвене проблеме, а то је хришћанска цивилизација. Ови су ставови коренито промењени на Другом ватиканском концилу али су остали и они, попут надбискупа Лефевра, који настављају антимодернистичку линију Пиа X. Традиционалисте, такође, можемо срести у свим светским религијама а већ смо нагласили да је ова варијанта фундаментализма нарочито интересантна за нас јер се њени трагови могу идентификовати и у нашем црквеном животу.

*Традиционалиста носталгично, замагљеног погледа, гледа на добра стара времена којих заправо никада није ни било*⁸. Вихор који је Модерна унела у традиционална, премодерна друштва довео је све у питање – односе религије и политике, светог и профаног, религије и науке, афирмацију индивидуе итд. Сва ова нова проблематика је тражила одговоре али је, сигурно, нестајање старог света плашило људе. И управо то видимо у основи сваког верског фундаментализма – страх пред новим, страх од Модерне и бежање у имагинарно *златно доба*, које, да се подсетимо, свака религија има. Прибежиште исламиста је *идеална* заједница из времена пророка и циљ данашњих муслимана треба да буде испуњење идеала те заједнице. Прошлост постаје идеал будућности. Слична схватања срећемо и код римокатолика, а

---

⁶ К.Кинцлер, исто, стр. 46

⁷ види Hubert Jedin, *Velika povjest Crkve VI/2*, Krscanska sadasnjost, Zagreb 1981, стр. 434 и даље

⁸ К. Кинцлер, исто 103

могу се срести и код православних. Византија, немањифка Србија, 19. век сваки тренутак прошлости може да буде лек од несигурности садашњице. Овај облик фундаментализма нема везе са православним Светим предањем. Традиционализам је обрнуто пропорционалан верности Светом предању. Што више традиционализма то мање предања јер традиционализам негира промену као категорију живота, а предање је укључује у себе⁹. Православни традиционалиста не доживљава своју веру у ужем смислу, само као Цркву, он је доживљава као *православни свет*, као православно друштво које носи и изражава истину Православља. Нестајање тог света он доживљава и као нестајање истине. То је покушај борбе са историјом, унапред, наравно, осуђен на пораз јер историја неминовно иде даље. Традиционалиста неће да прихвати да је и *православни свет* од овога света чије обличје пролази, а не идеални друштвени поредак. Замишљени *православни свет* постаје идол којем се традиционалиста клања а сврха његовог живота и потврда спасења је некритичка борба против свега што је донела Модерна схваћена као продукт Запада. Ове антимодернистичке тенденције које примећујемо у појединим сегментима нашег црквеног живота су новијег датума. Оне нису постојале у време комунизма када је Запад био простор слободе религије за разлику од наше средине. Мишљење се мења током деведесетих година, а кулминира бомбардовањем да би се и данас, Црква сматрала антизападном, конзервативном и антимодернистичком. Ово су појмови које свакако треба раздвојити и размотрити. Нечији антизападни став подразумева неслагање са западном политиком и оним што Запад као појам симболише. Ово би, дакле, био политички појам својствен политичком исламу и евентуално, политичком Православљу али не и Цркви. Црква сведочи Христа а не западна или источна политичка убеђења. Конзерватизам у смислу традиционализма би било негативно одређење које смо већ анализирали. Али се антимодернизам, заиста, може идентификовати. Надолазећи модели савременог друштва у данашњој фази која се од многих назива постмодернизмом, са својом несигурношћу плаши нашег човека па и верника. Тај страх је оправдан и нормалан али реакција не може да буде одбацивање и некритичка борба против Модерности. У суштини, целокупно Православље још није ушло у суштински сусрет и дијалог са Модерном. Оно се задржало на ставовима премодерне и зато оно често изгледа анахроно, везано за руралне, а не градске средине, са аграрном символиком и примерима. Православље се још није на прави начин настанило у граду и ушло у

---

⁹ А.Шмеман, исто, стр. 50

дијалог са вредностима и схватањима савременог доба. Услов за то је прихватање. Докле год одбијамо да прихватимо да се друштво из корена променило и да се неће вратити на стање премодерности, не можемо почети дијалог с њим. То би значило прихватање да свака епоха има своје добре и лоше стране, али је у свакој, засигурно, Бог присутан и делатан. Традиционалистички бег у прошлост представља пут ка гетоизацији Православља, а Православље има и чува лек против таквих болести. То је есхатолошка перспектива. Сви ови проблеми и настају када се замрачи есхатолошка перспектива. *Горњи Јерусалим* је град који ће доћи и ниједна историјска форма се с њим не може поистоветити. Хришћанин је окренут ка будућности, а не прошлости и то је сигуран начин да не ствара идоле од појединих историјских, друштвених форми. Садашњост увек меримо мерама Есхатона а не сагласношћу са прошлим историјским епохама, па макар оне и биле златне. Хришћани су увек у свету и историји *дошљаци и странци* (1.Пет 2,11), а *наше живљење је на небесима, откуда очекујемо и Спаситеља Господа Исуса Христа* (Фил 3,20), *јер овде немамо постојана града, него тражимо онај који ће доћи* (Јевр 13,14). Управо ово значе речи у свету али не од света. Традиционалиста свој идентитет црпи из историје, из једне секуларизоване есхатологије где прошлост постаје будућност.

Све оно што нам данас често личи на хаос и метеж јесте, у суштини, потрага за смислом. Човек данашњице, друштво, цео свет, као и свакој епохи трагају за смислом, али, сада, на другачији начин него раније. Простор тог трагања је глобалан. Модерна се глобализује, а људи свих меридијана и раса се питају како живети и како пронаћи смисао животу у свету који прети да све обесвети? У том и таквом свету Христос је и даље Пут, Истина и Живот.

Закључујући, желимо још једном да нагласимо потенцијалну али реалну друштвену опасност од верског фундаментализма који се може приметити код екстремне политичке деснице, док је традиционализам, као варијанта фундаментализма, више унутрашњи, црквени проблем. Али и један и други су крајње јефтина животна, политичка и духовна решења. То је бег из садашњости у прошлост, који ни један једини проблем не решава, већ се а priori одриче и негира сваки стваралачки напор да се ухватимо у коштац са неким друштвеним проблемом. Само тако можемо да будемо у матици живота, тамо где се ствара култура једне епохе, тамо где је хришћанима и Цркви право место.